

MİLLİ BİRLİK VE MİLLİ HAKİMİYET KAVRAMLARININ YERLEŞMESİNDE ERZURUM KONGRESİNİN ROLÜ^{xx}

Prof.Dr.Hurşit ERTUĞRUL^x

Erzurum Kongresi'nin Milli Mücadele tarihimizdeki yeri ve önemi çok büyüktür. Hangi yönden bakılacak olursa olsun bu önemi görmemek mümkün değildir. Bugüne kadar Erzurum Kongresi ile ilgili pek çok araştırma yapılmış, hatıralar yayınlanmış olmasına rağmen, hala onun önemine uygun bir eserin ortaya konulamamış olmasının eksikliği duyulmaktadır. Konunun, araştırmacılarımızın dikkatlerinden kaçmış olduğu, yada en azından gereken ilgiyi bulmadığı söylenemez. Bununla birlikte bu hususta yeterli ölçüde yayın yapılamamış olduğu da bir gerçektir. Erzurum Kongresi zabıtlarının yayınlanması ile bu alandaki önemli bir boşluğun doldurulacağı şüphesizdir.

Bilindiği gibi Erzurum Kongresi, temsil itibarıyla mahalli fakat almış olduğu kararlar yönünden milli bir kongredir. Kongre, Erzurum'da toplandığı için bu adla anılmıştır. Gerçekte amaçları aynı da olsa iki ayrı cemiyetin birlikte düzenlediği bir kongredir. Cemiyetlerden biri merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, diğeri ise merkezi Trabzon'da bulunan Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetidir. İki ayrı cemiyetin "müşterek kongre" düzenlemelerinin ve hatta kongre sırasında "siyasi mahiyette" kararlar alıp bunu bir beyannâme ile yayınlamış olmalarını hukuki yönü de araştırılmaya değer bir başka konudur. Kongrenin tutanakları incelendiği zaman kongrenin toplanmasında olduğu gibi, kongre sırasında da

---

(x) Atatürk Üniversitesi Rektörü

(xx) Bu yazı TBMM Dergisi (Sayı:6, Nisan 1988, s.28-36)'nde yayınlanmıştır.

o günkü yasaların dışına ıkılmamaya zen gösterildiği anlaşılır. Bazı münferit ihtillci fikirler bir yana, Erzurum Kongresi, meşrutiyet prensibine zarar vermekten kaçınmıştır.

Erzurum Kongresi kararlarını, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın bir programı olarak kabul eden görüşler vardır. Çünkü, daha sonra 28 Ocak 1920'de Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde "Misak-ı Milli" ağı ile kabul edilip, 17 şubat 1920'de bütün dünyaya ilan edilen programın esasları Erzurum'da belirlenmiştir. Nitekim Erzurum Kongresi beyannamesinin 6.maddesinde, Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte milli sınırlarımız içinde bulunan yerlerin birbirinden ayırlamayacağı ve bu esasa dayalı bir kararın beklendiği açıkça vurgulanmıştır. Aynı beyannamenin 2.maddesinde "Osmanlı vatanının tamamiyeti"nden söz edilmiş olması da bu düşünceye dayanmaktadır. Milli Mücadele ise, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için girişilen kutsal bir harekettir.

Mondros Mütarekesinin ağır hükümleri karşısında Ulusun her türlü haklarını korumak amacıyla, değişik isimler altında da olsa pek çok derneğin ortaya çıkmış olması rastlantılara bağlanamaz. Mahalli görünen bu dernekler, gerçekte organize bir hareketin parçalarından başka bir şey değildir. Müttefiklerimiz, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalamış oldukları anlaşmalarla kaderlerine razı olurlarken, haksızlıklar karşısında direnen ve dirilen sadece biz olmuştuk. Kısaca ifade etmek gerekirse Erzurum Kongresi başlıbaşına bir hareket değil, bu bütün içerisinde eylemin bir parçasıdır. Onun için bu kongrenin toplanması fikrine neden olan olaylara değinmek ve kongre öncesini çok iyi incelemek gerekir.

Tüzüğünün 3. maddesinde merkezinin İstanbul'da olduğu belirtilen Vilâyat-ı şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesi, 10 Mart 1919'da açılmıştır. Tüzükte Doğu Vilayetlerinin her kasabasında şubeler kurulabileceği kaydedilmiştir. Erzurum şubesi

açılıştan önce 6 Mart'ta ilk toplantısını yapmış, 9 Mart'ta da Erzurum Şubesi iç tüzüğünü hazırlamıştır. Yine 9 Mart 1919'da Erzurum şubesince bir beyanname yayınlanarak Doğu Vilayetleri üzerindeki Ermeni iddiaları karşısında Türk'ün milli ve tarihi hakları dile getirilmiş, bununla ilgili belgelerin medeni aleme sunulacağı bildirilmiştir. Başka bir deyimle Erzurum Şubesi daha açılmadan Cemiyetin kuruluş amacına uygun olarak faaliyete başlamıştır. Yine Cemiyetin girişimiyle 11 Mart'ta Erzurum'un kurtuluşunun birinci yıldönümü parlak bir şekilde kutlanmış, Cemiyetin sesini duyurabilmek için "Albayrak" gazetesi yayın hayatına başlatılmıştır.

O devirle ilgili hatıralar gözden geçirilecek olursa, bu tarihlerde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatının Ülkede ün yapmış, bilinen güçlü bir lidere ihtiyaç duyduğu anlaşılır. Başlangıçta liderlik için akla ilk gelen kişi Miralay Halit Bey olmuşsa da, Halit Bey'in tümenin başından alınıp Bayburt'ta ikâmet ettirilmesiyle bu görüşten vazgeçirilmiştir. Mütareke sonunda kendisine başvurulmuş Hasankale'deki Tümenin Komutanı Rüştü Bey ise "ben sizinle beraberim, fakat asker olduğum için meydana çıkamam. Bunun size zararı dokunacağından korkarım." diyerek teklifleri kabul etmemiştir. Daha sonra bu konuda ilk ve en önemli girişim vatanseverliği, doğruluğu ve komutanlıktaki ehliyeti ile tanınmış olan ve Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik edip destekleyen, milli bir hareketin başlatılmasını yürekten isteyen Yakup Şevki Paşa nezdinde yapılmıştır. Ancak Paşa rahatsızlığı nedeniyle bu görevi üstlenememiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu Kumandanlığına tayin edilmesi ve 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelmesiyle Cemiyet gerçek bir "Hami"ye sahip olabilmektedir.

Ajans haberlerinden ve Dahiliye Nazırı Mehmet Ali imzasıyla gelen bir telgraftan öğrenilen İzmir'in işgali, bütün yurttaki olduğu gibi Erzurum'da da büyük bir heyecan uyandırmıştır. Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı

Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi mensupları derhal harekete geçerek 16 Mayıs'ta Vilayet Makamına bir dilekçe vererek "bu hususu bütün Türklüğün müttehiden protesto eylediğini, Erzurum ve ahalişi adına Düveli Mü'telifenin İstanbul'da ve Erzurum'da bilinen mümessillerine tebliğ için 18 Mayıs 1919 günü alaturka saat üç'te hükümet konağı önündeki meydanlıkta bir miting aktedileceğini" bildirmişlerdir. Hınıs ve Pasinler'den 17 Mayıs'ta çekilen telgraflarda da Osmanlı Ülkesinin bir parçası sayılan İzmir'in, Türk ve Yunanlılardan birine mezar olmadıkça diğerine verilmeyeceği vurgulanmıştır. 18 Mayıs'ta düzenlenen mitingde konuşan Dursunbeyzâde Cevat Bey, İzmir'in işgalinin bir başlangıç olduğunu, bir gün sıranın Erzurum'a geleceğini belirtmiştir. Herşey bu mitingle bitmemiş, yazışmalar, telgraflar birbirini takip etmiştir. Hükümetin 1 Haziran'da hazırlamış olduğu bildirimde "Milletin bu acı heyecanlarını hükümet pek tabii görür, çünkü aynı hislerle derin bir surette mütehassistir." denilmiş ve bu işgallerin kaldırılması için Paris barış konferansındaki girişimlerinden söz edilmiş ise de milli heyecan bir türlü yatıştırılamamıştır. Yunan işgali de kaldırılmadığı gibi durmaksızın genişlemeye devam etmiştir. Bunun üzerine 2 Haziran'da Erzurum ve Bayburt'ta, 2,3,4 Haziran günlerinde de Pasinler'de büyük protesto toplantıları yapılmış, Padişaha, Sadarete, İtilâf Devletleri temsilcilerine telgraflar çekilmiştir.

Bütün bu eylemler, İzmir'i kurtarmağa yetmemiş, fakat siyasal açıdan önemli bir sonuç doğurmuştur. Osmanlı Hükümeti 1 Haziran 1919'da Paris Barış Konferansına davet edilmiştir. Esasen Hükümet, öteden beri bu konferansa katılma arzusundadır. Bu itibarla bu davet, Damat Ferit'in bir başarısıymış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran'da bazı komutanlarla, vali ve mutasarrıflara gönderdiği "kişiyeye özel" yazıda, konferansa çağrının milletinin kararlı

hareketinin sonucu olduğunu ve bu eylemler sürdürüldükçe İtilâf Devletlerinin, Milletimize karşı daha saygılı davranacaklarını bildirmiştir.

Konferansa katılacak Türk heyetinin hazırlıkları sürerken, Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından 4 Haziran'da Sadarete çekilen telgrafta, doğuda Ermeni iddiaları karşısında Türk hakları bir defa daha dile getirildikten sonra, "...hakkımızda Avrupa ne karar vermek isterse istesin, o zulme hükümetimizin muvafakati gibi bir kardeş elinin girmemesini istirham ederiz." denilmiştir. Nitekim Cemiyet Damat Ferit Paşa'nın Ermeni özerkliğini kabul ettiğini ve bunu da açıklamış olduğunu bilmekteydi. Erzurum Şubesi, 7 Haziran'da Diyarbekir eşrafına gönderdiği yazıda bu hususu "... Sadrazam Paşa, buralarda geniş bir Ermeni özerkliği kurulmasını teklife mecbur kalmıştır." şeklinde ifade etmiştir. Bu durum doğal olarak haklı endişelere neden olmuştur. Sadrazam Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Türk murahhas heyetinin İstanbul'dan hareketinden bir gün sonra, 7 Haziran'da Erzurum Şubesi tekrar bir telgrafla Sadarete başvurmuş ve "azınlıklara bir üstünlük bahşedilmesi yolundaki fikir ve kararları bütün varlığıyla reddetmeye hazır olduğu" nu bildirmiştir. Cemiyet, milli birliğimizi ve bağımsızlığımızı ihlal eden Ermenistan özerkliği ve büyük devletlerden birinin koruma (manda)'sı gibi düşünce ve istekleri hayat ve mukaddesatımıza pek ağır bir saldırı saymış, milli iradeye dayanmayan hiçbir düzenlemenin kabul edilmesini hükümetten istemiştir.

Milletin hukukunu korumak bu hükümete ve onun başkanı olan Damat Ferit'e kalırsa, Ermeni ıslahatı yada özerkliği gibi bir takım düzenlemelerle bölgede çoğunluk teşkil eden Türklerin haklarının ayaklar altına alınacağını tahmin etmek kehanet sayılmazdı. Üstelik bundan daha kötüsü, altı vilayetin Ermenilere terkedilmesi gibi bir sonuçla karşılaşılması da ihtimal dahilindeydi.

Cemiyetin kuruluş amacı da bu gibi ihtimalleri, daha doğrusu böyle girişimleri sonuçsuz bırakmaktı. Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 17 Haziran'da yaptığı Vilayet Kongresinde görüşmelerin ağırlık noktasını bu konu teşkil etmiştir. Erzurum Şubesinde Kongreye sunulan raporda, dış güçler tarafından yürütülen bölücü propagandaya dikkat çekilmiş, din, seciye, âdet, tarih bakımından aralarında hiçbir fark bulunmayan insanlardan iki sun'i unsur yaratılmak istenmesinin Vilayât-ı Şarkıyye gençliğinin birleşmesini engellemek için yapıldığı delillerle ortaya konmuştur. Vilâyet Kongresinin kapanmasından bir gün sonra 23 Haziran'da barış konferansında bulunan Damat Ferit Paşa'ya bir telgraf çekilmiş ve aynı hususlara temas edilerek bunların konferans heyetine anlatılması istenmiştir. Bütün bunlara rağmen Ermeni propagandası ve bu propagandanın etkisi ile İtilâf Devletlerinin harekete geçerek hemen sun'i bir Ermenistan yaratacakları düşüncesi bazı zihinlerden bir türlü sökülüp atılamamıştır. Bu hususta şu veya bu şekilde büyük devletleri memnun etmek gerektiği bazı çevrelerde adeta bir sabit fikir halini almıştır. Vilâyet Kongresinin dağılmasından üç gün sonra 25 Haziran 1919'da Gümüşhane Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Reisi Kadirbezzâde imzasıyla Erzurum'a, Raif Efendi ve Kâzım Bey'e gönderilen mektupta, "Avrupa'nın bütünüyle husumetini celbetmemek için Van ve Bitlis Vilâyetlerinin Ermenilere terkedileceği, diğer beş vilâyetin (Trabzon, Erzurum, Sivas, Harput, Diyarbekir) elbirliği ile bağımsızlıklarını korumaya çalışmalarının gerektiği" görüşü yer almıştır. Erzurum Kongresi, bu gibi ümitsizliklerin ve bundan kaynaklanan yanlış düşüncelerin önüne set çekmiş ve millete takip edilecek yolu göstermesi bakımından da olağanüstü bir önem arz etmiştir.

İzmir'in işgali olayı üzerine Erzurum'da yukarıda, sözü edilen eylemler yapılırken, Erzurum Şubesi 30 Mayıs 1919'da Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetine

bir telgraf çekerek, Trabzon ile Doğu Vilâyetlerinin ırkî, dini, tarihi bakımlardan birlik ve beraberlik gösterdiğinden söz etmiş ve "Trabzon, Vilâyetlerimizin nefes borusu ve buralar da Trabzon'un belkemiğidir. Trabzon bizsiz, dahili vilâyetlerimizin de Trabzon'suz yaşaması imkânsızdır... diğer beş vilâyetle birlikte Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Dersaadet'teki merkezinin muvafakati takdirinde Erzurum'da veya mutavassıt bir vilâyete in'ikat edecek kongreye sizin de iştirakinizi teklif ediyoruz.." demiştir. Bu telgraf çekildiği sırada, birkaç günden beri sürekli toplantı halinde olan Trabzon'daki Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, merkezi Erzurum olmak üzere Doğu vilâyetleri delegelerinden oluşan büyük bir kongrenin kısa zamanda toplanmasını kararlaştırmış ve aynı gün bu kararını Erzurum'a bildirmiştir.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni böyle bir kongreye katılmaya zorlayan sebep Rumların Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus Devleti kurma çalışmalarıdır. Pontus olayı da tıpkı Ermeni olayı gibi Uluslararası siyaset sahnesine konulmuş ve 2 Mayıs 1919'da Trabzon Rum Metropoliti Hirisantos Efendi, kendi kendine takınmış olduğu "kurtuluş bekleyen rumların temsilcisi" sıfatıyla 18 Ocak 1919'dan beri çalışmalarını sürdürmekte olan Paris Barış Konferansı'na bir layiha vermiştir. Bu layihasında Pontus (Doğu Karadeniz Bölgesi)'ta 836.000 müslümanın yaşadığını buna karşılık Kafkas sahillerinden gelecek muhacirlerle Rumların sayısının 850.000'e ulaşacağını iddia etmiş Pontus mıntıkasının muhtar bir Rum memleketi olmasını gerekli görmüştür. Bu durumda, gerçekte ilgisi bulunmayan Rum iddiaları karşısında Türk haklarının savunulması kaçınılmaz olmuştur.

Erzurum Şubesi Trabzon'la varılan mutabakatı söz konusu etmeksizin, İstanbul'daki Genel Merkez'ine 3 Haziran'da çektiği telgrafta Cemiyetin çalışmalarında

birlik sağlanması için Erzurum'da yada uygun görülecek bir orta yerde Genel Merkez üyeleri ve vilayet delegelerinin iştiraki ile bir kongre toplanmasını istemiş ve bu hususta Genel Merkezin görüşünü sormuştur. Genel Merkezin cevabı gelmeden 15 Haziran'da 3 Haziran tarihli telgrafa bir eklemeye bulunularak Trabzon'la yapılan haberleşmeler sonunda 10 Temmuz'da müşterek bir kongre yapılmasının kararlaştırıldığı da bildirilmiştir. Bu duruma göre Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin de katılması ile Erzurum'da bir kongrenin yapılması kararından 15 Haziran'dan beri haberdar olan Cemiyetin İstanbul'daki Genel Merkezi, 23 Haziran'daki cevabi yazısı ile Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin de katılacağı böyle bir kongreyi "isabetli" bulunduğunu bildirmiştir. Genel Merkez bu yazısına kongrede müzakeresi gerekli olan konuları da bir program halinde eklemiştir.

Bu arada Erzurum Şubesi diğer beş vilayetle temas kurup, kongre için delege gönderilmesini istemiş ise de bazı vilayetler bu isteğe cevap vermemişlerdir. Bu neden Erzurum Şubesi, 7 Haziran'da Diyarbekir eşrafına gönderdiği yazısı ile Erzurum'da toplanacak kongreye iştirak edilmesini teklif etmiş ve bölücü cereyanlar karşısında birleşmesi gereğinin üzerinde durmuştur. Yazının devamında, üzerlerine düşen dini, vatani, ananevi görevin yerine getirilmesi, düşmanın propagandasına alet olunmaması, düşmanın idaresine verilmek istenen yedi vilayette bulunanların birbirleri ile akraba oldukları ve aynı kanı taşıdıkları, dolayısıyla maddi ve manevi bağların çok kuvvetli olduğu, dışardan gelen telkinlerin bu birliği bozamayacağı, ancak vaktin dar, vatanın bütünlüğünün tehlikede bulunduğu bu sebeple ayrılık cereyanları reddedilmezse bölgede Ermeni üstünlüğü için elverişli bir ortamın yaratılacağı ve bunun sorumluluğundan kurtulmanın mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Ülkenin son derecede kötü şartlar altında bulunduğu bir sırada

Erzurum Şubesinde yapılan bu birlik çağrısı son derece önemli olup hertürlü takdirin üzerindedir. Bununla birlikte, 1 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın, müfettişlik sahası içindeki vilayetlere ve bağımsız mutasarrıflıklara çektiği telgrafa, 8 Haziran'da Diyarbakir'den verilen cevaptan, bu tarihte Diyarbakir'de Vilâyet-ı Şarkıyye Mudafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Cemiyetin Elâzız'de bir şubesi vardır. Bu şube Erzurum, Sivas ve Diyarbakir'le sürekli haberleşmektedir. Bu arada eski mebuslardan Rasim Bey'de Sivas'ta cemiyetin bir şubesini açmış ve yurtseverleri etrafında toplamıştır. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ise bütün mülhakatta, yani vilayete bağlı idari birimlerde şubeleri vardır. Bu tarihte Erzurum ve mülhakatında teşkilatlanma tamamlanmıştır. Bu durumda, yapılacak kongreye her taraftan delegelerin katılacağı kuvvetle tahmin olunmaktaydı. Kadirbeyzâde'nin yukarıda sözü edilen mektubunda da bahsedildiğine göre, en az 400 delegenin Erzurum'da toplanması umulmuştur. Ne var ki kararlaştırılan kongre günü olan 10 Temmuz yaklaştıkça, durumun hiç de böyle olmadığı görülmüştür. Bazı yerlerde teşkilatın olmaması, yada tamamlanamaması, bazı yerler de mahalli idarelerin engellenmesi gibi nedenlerle kongreye katılma oranı hayli düşük olduğundan kongre 23 Temmuz'a ertelenmiştir.

Bu arada hemen belirtmek gerekir ki 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a, gelen Mustafa Kemal Paşa, arzuya dayanmayan ve ulusun isteklerine sırt çeviren İstanbul Hükümeti ile anlaşmazlığa düşmüş 8/9 Temmuz gecesi görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Hemen bir gün sonra 10 Temmuz'da Erzurum Şubesi Heyet-i Faalesi, başkanlığı kabul etmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya bir yazı yazmıştır. Bu şube ayrıca, 21 Temmuz'da İstanbul'daki Genel Merkezine çektiği bir telgraf ile "Genel Merkez adına görüş bildiriminde bulunma yetkisinin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi"ni istemiştir. Pek

tabiidir ki Kongrenin açılışından önce, yada kongrenin ilk günlerinde bu isteğe İstanbul'un cevabının yetişmesi mümkün olmadığı gibi zaten böyle bir cevap da beklenilmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Erzurum Kongresine delegeler olarak katılmalarını sağlamak amacıyla Durunbeyrâde Cevat Bey ile Kâzım Bey 20 Temmuz 1919'da Erzurum Merkez delegeliğinden istifade etmişlerdir. Artık Milli Mücadelenin güçlü, her yönü ile üstün, ulayları yönlendirebilecek ilersiyi çok iyi görebilen bir "büyük lideri" vardır. Şaha sonra Cevat Bey Hasanpaşa, Kâzım Bey de Tortum delegesi olmuşlardır.

Erzurum Kongresinin hazırlıkları süreceken Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olup olmasının bazı delegeler arasında tartışma konusu edildiği bilinmektedir. Bu münazahetle bazı toplantılar yapılmıştır. Erzurum delegeleri Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesinde fikir birliği varmışlardır. Ancak 3ürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in başı çektiği Trabzonlu bir grup, bu görüşe karşı olduklarını belirtmişlerdir. Bazı Trabzon delegeleri ile bir anlaşmaya varmak amacıyla, Erzurum Heyet-i İdaresi anırsız bir toplantıya çağırılır. Kâzım Karabekir Paşa'nın da gitmişiyse Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesinde anlaşmaya varılmıştır. Halbuki bütün kongre üyeleri Erzurum ve Trabzon delegelerinden ibaret değildir. Bu nedenle bu toplantı, diğer vilayet temsilcilerinin dikkatinden kaçmamıştır. Toplantının ne için yapıldığı olduğunu bilmemekle birlikte, Sivas delegesinin bu durumu Erzurum şubesi nezdinde protesto etmişlerdir. Bu protesto yapısında, Sivas delegelerinin hassasiyeti bütün açıklığıyla ortaya konulmuştur. Bu yarıda "Mukadderat-ı Külle ile alâkadar bulunan meselele Sivas mümessilleri iştirak ettirilmeyecek taraflılık gibi bir hal ihlas ettirilmiştir" olmasından dolayı vilayetimiz namına protestoya müsaraat eder ve aynı maksat ve gaye-i vatanıyye ile İktiham-ı müşkülât

ederek burada içtimsa eden İsvas müessesilerinin ihtilâ ve haksizliği vatanperveranelerini rencide edecek bu gibi ahvâle meydan verilmemesini hâssaten rica ile te'vîd-i hazinat ederiz, efendim." denilmektedir. Burada millet iradesinin üstünlüğünü gösteren bir belge olması neticesiyle bu olayın üzerinde durulmuştur.

Erzurum Vilayet makamından gerekli izin aldıktan sonra, 23 Temmuz 1919'da toplanan Ercutum Kongresi, Şirvan delegesi Müftü Hasan Efendi'nin günün anlamına uygun bir konuşma ile çalışmalarına başlamıştır. Kongrenin açılışını geçici başkan, Erzurum delegesi Hoca Raif Efendi yapmıştır. Hoca Raif Efendi konuşmasında, Osmanlı Devleti'nin dört yıl devam eden Çihan Harbinde hayat ve toka hakkını ispat ettiğini, İttihâf Devletleri yöneticilerinin Osmanlı topraklarında gâiblerinin olmadığı yolundaki demecileri ve ABD Cumhurbaşkanı'nın ilan ettiği prensipleri doğrultusunda adil bir barışa kavuşmak amacıyla mütareke imzalandığını, fakat bu sözler ve prensiplerin hîçer aldatmacedan ibaret olduğunu, haklarımızda idam kararı verilmeğe istendiğini, bunun ilk aşamasının İsmail'in izgalı olduğunu ve şirvanın pek yakınında Doğu vilayetlerine geleceğinin ihtimal dahilinde bulunduğunu, bu sebeple Trabzon'la anlaşmak suretiyle kongrenin toplanmasına karar verildiğini anlatmış ve başkan seçiminin yapılmasını teklif ile üyelerini tamamlamıştır.

Bu konuşmadan sonra bassı delegeler başkan seçiminin ertesi güne bırakılmasını istemişse de buna gerek görülmezken seçime geçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığına seçilmiştir. Seçimden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma, Osmanlı İmparatorluğunun o zamanki durumunun özetli mahiyetindedir ve Büyük Nutuk'ta 38 numaralı vesika olarak yer almaktadır. Bu ilk toplantıda Masankale delegesi Cevat Bey, kongrenin açılışının Padışaha, Hükûmete ve Vilayetlere bildirilmesini teklif etmiştir. Sürmene delegesi Ömer İzzet

Beyin, Hükümete bildirilmesine karşı çıkmasına rağmen istek olumlu karşılanarak gereği yerine getirilmiştir. Ümer Fevzi Bey'in, Hükümete telgraf çekilmesine karşı çıkmasının sebebi, 26 Mayıs 1919'da toplanan Şurayı Saltanatta yapmış olduğu konuşmadan anlaşılmaktadır. Ümer Fevzi Bey sözü edilen konuşmasında, gerek Şurayı Saltanat'ın ve gerekse hükümetin, milletin kaderi hakkında görüş bildirmek ve düşüncelerini açıklamak hakkına sahip bulunmadığını ifade etmiş ve Ulusun arzusuna dayanamayan Damat Ferit Hükümetinin, ulusu temsil edemeyeceğinin ve bu itibarla onu muhatap almanın doğru olmayacağını üstünde durmaktadır. Bu, tam anlamıyla mevcut nizama tanımayan başka bir deyimle ihtilâlcı bir düşünce tarzıdır. Halbuki kongre meşru zeminlerde Ulusun hakkını savunmayı ön planda tutmaya azami gayret göstermiştir. Ümer Fevzi Bey'in bu tarz düşünceleri kongre boyunca devam etmiştir.

Kongrenin açıldığı gün Sadrazam Damat Ferit Paşa, bir bildiri yayınlayarak "Anadolu'da karışıklıklar çıktığını Kanunu Esasi'ye aykırı olarak Mebuslar Meclisi adı altında toplantılar yapıldığını, bu hareketin mülki ve askeri memurlar tarafından yasaklanması gerektiğini" bildirmiştir. Böyle bir bildiri yayınlama hususunun, Sadrazamın bilgi eksikliğinden kaynaklandığı tahmin edilebilir. Çünkü 6 Haziran'da gittiği Paris'ten yeni dönen Sadrazamın bildikleri, altı haftalık yokluğunda, ülke işlerinden gerektiği ölçüde haberdar olamadan kulaktan dolma sağlıklı bilgilerdir. Bu sıralarda Amasya Genelgesi ile Sivas'ta milli kongrenin toplanacağı kararlaştırılmıştı. Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in istifası ile bu bakanlığa vekâlet etmekte olan İbrahim Bey, "Milli Kongre"yi yanlış anlamış olmalı ki 7 Temmuz'da Sivas'a çektiği telgrafta, Sivas'ta bir "Meclis-i Milli" toplamak girişiminde bulunulduğunu, Son Mebusan Meclisi Üyelerine özel davetiyeler gönderildiğinin öğrenildiğini belirterek bu konuda acele bilgi istemiştir.

Bunun yanında 2 Temmuz 1919 tarihli Times'da yer alan bir haberde "Mustafa Kemal Paşa, yerel bir parlamento toplamak amacını gütmektedir" denilmektedir. Bu itibarla eksik ve yanıltıcı bilgilerle yanlış değerlendirmelerde bulunan Damat Ferit'in, olayları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamasını ve bir ihtilâlmış gibi göstermeye çalışmasını anlamak mümkündür. Üstelik, Damat Ferit, Paris Barış Konferansından eli boş dönünce istifa etmek zorunda kalmış, fakat Padişah bu yakınına teselli edercesine (aslında taltif ederek) üçüncü kez kabineyi kurmaya memur etmiştir. Üçüncü kabinesinde büyük değişiklikler yapan Damat Ferit, önemli işler peşinde koştuğu izlenimini yaratmak ve bazı çevrelere yaranmak zorunda olduğunu hissetmiştir. Ama 23 Temmuz bildirisinin onun adına büyük bir talihsizlik olduğu da bir gerçektir. Çünkü bu bildiri yayınlandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa derhal harekete geçerek, Genel Kongre adına, 24 Temmuz 1919'da Padişaha, Sadrazama, belediye başkanlarına, derneklere, mülki amirlere ve kumandanlara bir telgraf çekilmesini sağlamıştır. Bu telgrafta kongrenin anayasaya aykırı bir Mebuslar Meclisi gibi gösterilmesinin ve Anadolu'da karışıklıklar çıktığından söz edilmesinin sadece İtilâf Devletlerinin işine yarayacağı, İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesinin 24.maddesine göre, bu yerleri işgale hak kazanacakları belirtilerek, gerçekte ilgili bulunmayan bu açıklamaların hemen düzeltilmesi ve bir an önce Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılması istenmiştir. Genel Kongrenin bu çağırısı karşısında, İstanbul Hükümeti tepkisini göstermekte gecikmemiş, Dahiliye Nezaretinden Erzurum Valiliğine 29 ve 30 Temmuz tarihlerinde üst üste gönderilen iki yazıda, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in yakalanarak İstanbul'a sevkleri emredilmiştir. Acele cevap istenilmesine rağmen Erzurum Valiliği, cevabını geciktirerek, 16 Ağustos'ta "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in devletin teveccühüne mazhar olmuş kişilerden olduk-

ları, kendilerinin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmelerinin halk arasında heyecan yaratacağı ve önemli olayların çıkmasına sebep olacağı için buna imkân bulunmadığı" bildirilmiştir. Yine 30 Temmuz'da Harbiye Nezaretinden de 15.Kolorduya çekilen telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için vilayete yardımcı olunması ve neticenin bildirilmesi emredilmişse de, 15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa 1 Ağustos'ta verdiği cevapta "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in ef'al ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafiine ve kavanin-i mevcûdeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını" bildirmiştir.

Diğer taraftan, daha önceki tutumuna paralel olarak bazı arkadaşlarıyla 24 Temmuz günkü birleşime altı maddelik bir tahrir sunan Ömer Fevzi Bey, Kongrenin toplanmasındaki amacın, siyasi bir beyanname ile İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine bildirmesini istemiştir. Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, "toplama amacı hakkında siyasi bir beyanname neşri uygun mudur?" sorusu üzerine söz alan Rauf Bey, beyannâme yayınlanmasına karşı çıkmış ve Anayasa gereğince milletlerin kendi hükümetlerine başvurabileceklerini, aksi davranışların hükümeti çiğnemek olduğunu beyan etmiştir. Böyle bir beyannâmenin yayınlanması ve İtilâf temsilcilerine yollanması halinde Kongre, yasama ve yürütme organı olduğu iddiasında bulunmuş ve Damat Ferit'in iddiaları da haklılık kazanmış olacaktı. Böyle bir durumu önlemek için Ömer Fevzi Bey'in teklifi reddedilmiştir. Bu da Kongrenin, mevcut yasalar çerçevesinde çalışmalarını sürdürdüğünün bir başka göstergesidir.

Kongrede tartışması yapılan konulardan birisi de, illerde ve ilçelerde dernek başkanlıklarına kimlerin getirileceğidir. Rauf Bey, Vali ve Kaymakamların aynı zamanda buldukları yerdeki Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı olmaları fikrini savunmuştur. Bir kısım

delegeler buna karşı çıkmışlar kongrenin halk adına yapıldığını, hareketin milletin içinden çıkan bir hareket olduğunu ileri sürerek il ve ilçelerdeki başkanların cemiyet üyeleri arasından seçilmesinde ısrar etmişlerdir. Buna gerekçe olarak da hükümetin memurları olan vali ve kaymakamların, İstanbul'un emirlerini dinlemek zorunda kalabileceklerini ve harekete başka bir yön vermeye çalışabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Ulusal arzuya dayanamayan bir hareketin İtilâf temsilcileri üzerinde hiçbir tesir yaratamayacağı gerçeğini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, millet idaresinin üstünlüğünden yana ağırlığını koymuş ve onun girişimleri ile, dernek başkanlarının, cemiyet üyeleri arasından seçilmesi kabul edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin çalışmaları sonunda iki ayrı dernek, "Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" bir çatı altında toplanmış ve "Şarki Anadolu Mudafaa-ı Hukuk Cemiyeti" adını almış ve bu husus 14 Ağustos'ta bir genelge ile kazalara duyurulmuştur. Yeni derneğin tüzüğü ile kongre kararları da bir beyannâme ile ilan edilmiştir. Bu kararlar, yukarıda da işaret edildiği gibi Ulusal Kurtuluş Savaşımızın programını oluşturmaktadır. Ulusun arzu ve istekleri doğrultusunda alınan kararlar aynı zamanda "milli hakimiyet" prensibi ile açıklanabilir. Bu bakımdan beyannâmenin 2. ve 8. maddeleri ayrı bir önem taşımaktadır.

Beyannâmenin 2.maddesiyle ulusal bağımsızlığın sağlanabilmesi için milli kuvvetleri etkin, milli iradeyi hakim kılmanın esas olduğu belirtilmiş ve 8.maddede merkezi hükümetin millet iradesine bağlı bulunması başka bir deyimle milli iradenin hakim kılınması kabul edilmiştir. Bunun gerekçesi de "Millet iradesine dayanmayan bir hükümetin kendi kendine aldığı kararların milletçe geçerli olamayacağı gerçeğinin yanında, dışarda da geçerli görülmeceğini şimdiye kadar ki işlemler ve

alınan sonuçlar ortaya koymuştur. Bundan dolayı milleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarabilmek için merkezi hükümetin, vakit geçirmeden milli meclisi toplaması, Millet'in ve Ülkenin geleceği ile ilgili olarak alacağı bütün kararları bu meclisin denetimine sunması gerekli görülmüştür." şeklinde açıklanmıştır. Esasen Erzurum Kongresi'nin ikinci günü, Genel Kongre adına hükümete çekilen bir telgrafla, "zaman geçirilmeden Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılması" istenmiştir.

Bilindiği gibi Milli Meclisin toplanması o zaman ki Anayasaya (Kanuni Esasi'ye) göre ancak seçimlerle mümkün olabilmekteydi. Mebuslar Meclisi, 21 Aralık 1918'de Padişah buyruğu ile kapatılmıştı. Anayasa, Padişaha bu hakkı ve yetkiyi tanıyordu. Bununla birlikte üç ay içerisinde yapılacak seçimlerle yeni meclisin toplanması da Anayasa emri idi. Anayasanın bu amir hükmü karşısında, Tefvik Paşa hükümeti 2 Ocak 1919'da barış yapıldıktan dört ay sonra seçimlerin yapılmasına karar vermiş, ardından gelen I. Damat Ferit Paşa Hükümeti de 22 Mart'ta seçimin ne şekilde yapılacağını belirleyen bir Uzmanlar Kurulu oluşturulduktan sonra seçime gidilmesini kararlaştırmıştı. Öte yandan 26 Mayıs'ta toplanan Saltanat Şurasında da Milli Meclis'in kurulması üzerinde ısrarla durulan en önemli konu olmuştur. Damat Ferit, Paşa, seçimlerin yapılmasından yana olmamakla birlikte, sırf Paris Barış Konferansına katılabilmek için buna taraftar görünmüştür. Osmanlı Hükümeti 1 Haziran'da Konferansa çağrılınca Damat Ferit Paşa seçimleri unutturmuştur. Buna karşılık İstanbul gazetelerinde seçimle ilgili haberler yoğunlaşmış, seçimlerin yapılmasına taraftar olanlarla karşıt olanların görüşlerine daha sık yer verilir olmuştur. Hatta Damat Ferit Paşa'nın hazır bulunmadığı İl Temmuz günlü kabine toplantısında seçimlerin yapılmasından yana çoğunluk oluşmuşken, nâzır hocaefendiler bunu engellemeyi başarmışlardır. Kısacası Anayasa emri olmasına rağmen Mebuslar Meclisi'nin top-

lanması için bazı istisnalar dışında hükümetin en küçük bir gayreti olmamış ve özellikle partiler üstü bir nitelik taşıyan Üçüncü Damat Ferit Paşa hükümetini buna zorlamak da hayli güçleşmiştir.

İşte bu olumsuz şartlar altında Erzurum Kongresi Genel Kurulu'nun yukarıda sözü edilen 24 Temmuz günlü genelgesinin ve Kongre beyannâmesinin ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in kongreye sunduğu 7 Ağustos tarihli takriri tarihi bir önem taşımaktadır. Ömer Fevzi Bey takririnde, "Milli iradeyi hakim kılmak esasına dayalı olarak Milli Meclisin toplantıya çağrılmasını kararlaştıran kongre bu amaçla bir an evvel meclisin oluşması için fikir ve duygularını sadarete açıklamış ve Milli Meclisin toplanması talebinde bulunmuştu. Öğrenildiğine göre, seçimler için hazırlık yapılması vilayetlere bildirilmişse de birçok yerde nüfus defterlerinin kaybolması yüzünden seçim kütüklerinin düzenlenmesi ve hazırlanması hayli zaman alacağından, Milli Meclisin toplanması bu şekilde sağlanamayacaktır. Halbuki Milli Meclisin toplanması gereği kararlaştırılarak Anayasaya aykırı olmamak üzere uygun bir yöntem bulunması daha başlangıçta Bakanlar Kurulunca göz önüne alınmış ve bu hususta bir komisyon oluşturulmuştur. Seçim özel komisyonu tarafından konu ile ilgili hukuk uzmanlarının görüşlerine başvurulmuş ve onların görüşlerine uygun olarak seçim kütüklerinin düzenlenmesinden vazgeçilmiştir. Vatandaşlar bu defaya mahsus olmak üzere, seçim çevrelerinden alacakları kendi durumlarını bildirir belgelerle seçime katılacaklardır. Bakanlar Kurulu da bu kanaatını gazetelerle kamuoyuna duyurmuştur. Milli Meclisin bir an evvel toplanmasını kararlaştıran Kongre tarafından seçim özel komisyonunun kabul ettiği şekilde seçimlerin hemen yapılabilmesi için vilayetlere tebligatta bulunulması ve bununla ilgili olarak Sadarete telgraf çekilmesi gerekmektedir." gibi hususlara değinmiştir. Bu teklif kongrenin son gününde

görülmüş, Zeki (Kadirbeyoğlu) ve Rauf Beylerin de bu fikre katılmaları ile kabul edilmiştir.

Yukardaki kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Erzurum Kongresi'nde millet iradesini temsil eden bir meclisin açılması ve meclisin devlet hayatına hakim olması düşüncesi en başta yer alan düşünce tarzıdır. Başka bir deyimle Erzurum Kongresinde ve bundan sonraki gelişmelerde Millî hakimiyet prensibi esas olmuştur. Bunda da başarıya ulaşılmıştır. Erzurum Kongresi son Osmanlı Meclisi'nin toplanmasını sağlamıştır. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasında bu kongre en önemli adım olmuştur. Kongre, bu gibi konularla ilgilenmeyip yalnız vatanın kurtuluş çarelerine yönelik kararlar alıp bunları gerçekleştirmek için çalışmış olsaydı tarihi görevini tamamlamış sayılmazdı. Millî kuruluşla millî hakimiyetin de esas alınması bu kongre ile gerçekleştirilmiştir. İşte kongrenin büyüklüğü ve önemi buradadır. Erzurum Kongresinin bu felsefesini kavrayamamak, onun büyüklüğünü takdir edememek, bütün bir Millî Mücadele tarihimizi anlamamak demektir.

Erzurum Kongresi'nin diğer önemli bir rolü de millî hakimiyet fikrinin yanında millî birlik ve beraberlik anlayışının da yurt sathında yaygınlaştırılmasıdır. Silahlardan arındırılmış, toprakları müstevlilerin eline geçmiş, çeşitli azınlıkların devlet kurabilme hevesleri teşvik edilmiş ve bu amaçla her türlü maddi ve manevi yardımlarda bulunulmuş, Birinci Cihan Harbi'nin yorgun düşmüş bir Ülkesinde, millî birlik ve beraberlikle nelerin yapılabileceği ortaya konmuştur.

Erzurum Kongresi'nde ve Millî Mücadele'nin temelinde Türk Milliyetçiliği ile birlikte, birlik ve beraberlik düşüncesinin en etkin bir şekilde kendini hissettirmesi, egemenliğin bir şahsa Padişaha değil, millete ait olduğu ilkesi yer almıştır. Yüksek karakterli, çalışkan, zeki Türk Milleti, millî birlik ve beraberlik içinde güçlükleri yenmesini bilmiştir. Yüce Atatürk'ün,

Türk Milletinin bu hasletlerini iyi bilerek ortaya koyduğu birleştirci, toplayıcı, yüceltici, çağdaş, medeni ve barışçı milliyetçilik anlayışı bugün de, milli birlik ve bütünlüğümüzü her türlü saldırıya karşı korumak, Atatürkçülüğe aykırı çeşitli totaliter ideolojiler karşısında ve başka milletlerle ilişkilerimizde doğru yolu bulabilmek için sağlam bir rehberdir.

Atatürk'ün bugün de geçerli olan 27 Ocak 1923'de İzmir'de halka hitabında söylediği "bir milletin başarısı, mutlaka milli güçlerin bir istikâmette oluşması ile mümkündür. Bilelimki elde ettiğimiz başarı, milletin güç birliği etmesinden, ortak hareket etmesinden ileri gelmiştir. Eğer aynı başarı ve zaferleri gelecekte de tekrarlamak istiyorsak, aynı esasa dayanalım ve aynı şekilde yürüyelim" sözleri hiç bir zaman unutulmamalıdır.

LİTERATÜR

- 1- AKŞİN, S., İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976.
- 2- ARMANDOĞLU, F.H., Siyasi Tarih Dersleri, Ankara, 1961.
- 3- (ATATÜRK), M.Kemal, Nutuk, İstanbul, 1973.
- 4- BAYKAL, B.S., Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, Ankara, 1969.
- 5- BAYKAL, B.S., "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve bu olayın Doğu Anadoludaki tepkileri", Belleten, XXXIII, (1969), s.517-575.
- 6- DURSUNOĞLU, C., Milli Mücadele Erzurum, Ankara, 1946.
- 7- ERZURUM KONGRESİ ZABIYTLARI
- 8- FEYZİOĞLU, T., "Atatürk ve Milliyetçilik", "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", Cilt 1, sayı 2, s.353-411, Ankara, 1985
- 9- GOLOĞLU, M., Erzurum Kongresi, Ankara, 1968.
- 10- GÖKBİLGİN, T., Milli Mücadele Başlarken-Birinci Kitap, Ankara, 1959
- 11- GÖZTEPE, T.M., Osmanlıların son padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında, İstanbul, 1969
- 12- KANSE, M.M., Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le beraber, c.1, Ankara, 1966.
- 13- KARABEKİR, K., İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960.
- 14- KILI, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze ", Ankara, 1985
- 15- TUNAYA, T.Z., Türkiye'de Siyasal Partiler, C.2, İstanbul, 1986.